پ.هـ.د. خضير عباس المنشداوى
زانكۆيا زاخۆ / پشكا مێژوو

وێنەیەكێ ئاشۆپیێ زەینەددینێ ئامەدى

شێوازێ ئامەدی ژ بۆ فێركرنا كەسانێن نابینا

شێوەیێ نڤیسینا بەرجستە د نڤیسین و خواندنێدا

■ **زەینەددینێ ئامەدی كییە؟**

زەینەددین ئەبولحەسەن عەلی كورێ ئەحمەد كورێ یووسف كورێ خضرێ دیاربەكرییێ ئامەدی، ئەسلێ ئەوی ژ باژێرێ ئامەدێیە و هەر ل ئەوێرێ ژ دایكبوویە و خواندنا خوە ل ئەوی باژێری وەرگرتییە. هەر د زاروكینییا خوەدا ڕۆناهییا چاڤان ژ دەستدا و كوره بوو، پشتی خواندنا دەستپێكی ل ئامەدێ وەرگرتی، قەستا باژێرێ بەغدا كر و ل مەدرەسەیا موستەنسەرییە بەرداوامی ب خواندنا خوە دا، سەرەڕای كو نابینا بوو لێ د بەر هەڤال و هەڤكووفێن خوەڕا كربوو و د پتریيا زانین و هونەراندا یێ زیرەك بوو، وەك زانستێ قورئان و حەدیسێ و زانستێ فقهـ و مەنطەق و ئوصول و زانستێن فەلسەفی و ڕاڤەكرنا خەونان. تا ڕادەیەكی كو ئەو بوو ئێك ژ مامۆستاییێن مەدرەسەیا موستەنسەرییە ل بەغدا، ئەو شێخێ ئێك ژ هەر چار مەزهەبان بوو ل مەدرەسەیا ناڤبری، ئەو ژی مەزهەبێ حەنبەلی بوو و ژۆرەكا تایبەت ل ئەڤێ مەدرەسەیێ ژبۆ ئەوی هاتبوو تەرخانكرن.

> „زەینەددین كەسەكێ زێدە زیرەك و هوشمەند بوو و سوحبەتا عاقلدارییا ئەوی ببوو بابەتێ ل سەر دەڤێ خەلكی و هەركەسێ ئەو دیتی یان بهیستی“

ژ لایەکێ دیڤە، شاگردێن زانینێ هەر ژ بەغداد و جهێن دی بەرەڤ ئەوی دهاتن داکو زانینێ ل بەردەستێ ئەوی وەربگرن، هەروەسا ئامەدی بەهرەیا کۆمکرنا پەرتووکان هەبوو، و ئەوی پەرتووک پۆلین دکرن و د ناڤ پەرتووکخانەیەکا تایبەتدا دپاراستن، لەورا گەلەک زانایان ژی ژبۆ پەیداکرنا پەرتووکان قەستا ئەوی دکرن ژبەرکو نایابترین و بیهاترین بەرهەمێن ئەوی سەردەمی د ناڤ پەرتووکخانەیا ئەویدا پەیدا دبوون.

شێخێ ئامەدی ل سەر دەرسدان و برێڤەبرنا ماموستایێن مەزهەبێ حەنبەلی بەردەوام بوو، ژبلی ئەڤی کاری ئەوی گرنگی ب فێرکرنا شاگردێن نابینا و کورە ددا ب رێکا نڤیسینا (پیتێن بەرجەستە) و ل سەر ئەڤی کاری بەردەوام بوو هەتا ل سالا ٧١٢مش/١٣١٢ز چوویە بەر دلوڤانییا خودێ.

گەلەک ژ نڤیسەران گرنگی ب نڤیسینا ژیان و سەربورا ئامەدی داینە، ژ ئەوان: مێژونڤیس (ئەلصەفەدی) کو د دەرحەقا ئەویدا دبێژیت: **"شێخێ ئیمام زانایەکێ تەمام بوو، ئەو کەسەکێ رێکوپێک و جوان و چاک و گراڤی بوو، هەروەسا کەسەکێ راستگو و جهێ باوەرییێ بوو و رێز و سەنگا خوە ل دەڤ هەمییان هەبوو، ئەو هەردەم یێ مژوول بوو و خەلکی و مەزن وسەرکردەیان ژ بەر کار و کریار و قەنجی و جوامێری و خوداترسی و دینداری و زانین و دەستپاکییا ئەوی قەستا ئەوی دکرن".**

■ زیرەکی و کەرامەتێن ئەوی:

زەینەددین کەسەکێ زێدە زیرەک و هوشمەند بوو و سوحبەتا عاقلدارییا ئەوی ببوو بابەتێ ل سەر دەڤێ خەلکی و هەرکەسێ ئەو دیتی یان بهیستی.

ئێک ژ بەهرەیێن ئەوی ئەو بوو کو ئەوی هەستەکا زێدە د هەستکرن و بالەکرنا تشتاندا هەبوو، بۆ نموونە ئەگەر ئەوی دەستدابا پەرتووکەکێ دزانی کو ژ چەند نامیلکەیان یان بادەکان پێکهاتییە، هەروەسا دەمێ ئەوی تبلێن خوە ل سەر بەرپەرێن پەرتووکەکێدا بربان، دزانی کا چەند رێزێن نڤیسینێ تێدا هەنە و قەبارەیێ پیت و پەیڤان دزانی کا مەزن و ستوورن یان بچووک وزراڤن، هەروەسا ئەوی ب رێکا تبلان دزانی کو بەرپەر ژ چەند رەنگان پێکهاتییە، هەرچەندە ژمارەیا ئەو رەنگێن د بەرپەریدا بکارهاتین گەلەک بان ژی! بۆ نموونە دگۆت ژ ئەڤێرێ هەتا ئەڤێرێ ب رەنگێ سوور هاتییە نڤیسین پاشی رەنگێ حوبری هاتییە گوهۆرین بۆ رەنگێ رەش وهوسا...، ئێک ژ نیشانێن دی یێن هوشمەندییا ئامەدی دیدارا ئەوی بوو ل گەل سولتانێ مەغولی غازان خانی، هەرچەندە ئامەدی وەک مە دیار کری کورە بوو و ئەو سولتانە نەدنیاسی. ئەلصەفەدی د پەرتووکا (نکت الهمیان) دا ب جوانی بەحسێ هەڤدیتنا هەردوو کەسان دکەت و دبێژیت: **"دەمێ سولتان غازان خان ل سالا ٦٩٦مش/١٢٩٦ز هاتییە بەغداد بەحسێ زەینەددینی و بلیمەتییا ئەوی د زانینێدا بۆ ئەوی هاتەکرن، لەورا سولتانی گۆت ئەز دێ سوباهی سەرەدانا مەدرەسەیا موستەنسەرییە کەم و دێ ئەوی بینم. دەمێ سولتان هاتییە ئەوێرێ ماقوول و خانەدان وقازی و زانایێن بەغداد و د ناڤ ئەواندا زەینەددینێ ئامەدی پێشوازییا ئەوی کر، سولتانی فەرمان ل میر و سەرکردەیێن لەشکەرێ خوە کر کو بەری ئەوی بچنە د ناڤ مەدرەسەیێدا و خوە وەک سولتان بدەنە نیاسین، دەمێ ئەو کەسە ب ژۆر کەفتین خەلکی ب گەرمی پێشوازییا ئەوان کر و هەر میرێ دهاتە ژۆرڤە خوە وەک سولتان ددا نیاسین، لەورا ئێکسەر دبرنە دەڤ زەینەددینی، لێ ئەوی ل جهێ خوەدا بخێرهاتنا ئەوان دکر، هەتا کو سولتان ب خوە هاتییە ژۆرڤە و دەستێ خوە ب سلاڤکرنێ کرییە د دەستێ زەینەددینیدا، زەینەددین ژ جهێ خوە رابوو و پێشوازییەکا گەرم لێکر و دەستێ ئەوی ماچیکر و ب زمانێ مەغولی و تورکی و فارسی و رومی و عەرەبی بخێرهاتنا ئەوی کر، ڤێجا سولتان ژ هوشمەندی و زیرەکییا ئەوی مەندەهوش ما، لەورا فەرمان دا کو بهێتە خەلاتکرن و موچەیەکێ هەیڤانە ٣٠٠ دەرهەم بۆ بهێتە ڤەبرین و قەدرێ ئەوی ل دەڤ میر و وەزیرێن ئەوی بهێتە گرتن".**

هەروەسا شێخ زەینەددین کەسەکێ خودان کەرامات بوو و ئەڤ چەندە ب دیدەڤانییا چەندین کەسێن جهێن باوەرییێ هاتییە دووپاتکرن و ئەو کەراماتە ل سەر ئەزمانێ خەلکێ ئەوی دەمی دگەڕیا، ژ ئەوان: جارەکێ ژ خەو ڕابوو و گۆت من د خەودا ددیت کو کەسەکی مریشکەکا کەلاندی ددا من و ئەڤە بەرامبیکێن ئەوێنە د دەستێ مندا!.

ئێک ژ کەراماتێن دی ئەوە دەمێ هەڤالەکێ ئەوی کراسەک ب دیاری داێ و کەسەکی ئەو کراسە دزی، دەمێ بوویە شەڤ ئەوی شێخێ قارئێن بەغداد مەجدەددین عەبدولصەمەد کوڕێ ئەبی جەیشی د خەودا دیت کو دگۆتێ کراسێ تە فلان کەسی دزییە و ب ئەمانەت دانایە دەڤ هەڤالەکێ خوە، دەمێ بوویە سپێدە زەینەددین چوو ئەوێ مالێ و ل سەر زارێ کەسێ دزیکەر داخوازا ئەوی کراسی کر و کراس وەرگرت بێی چ تشتەکی بێژیت، دەمێ ئەو دز چوویە دەڤ هەڤالێ خوە دا کراسی وەربگریت؛ هەڤالێ ئەوی گۆتێ کو زەینەددین ئامەدی هاتبوو و ل سەر زارێ تە داخوازا ئەوی کراسی کربوو لەوڕا من دایێ! ڤێجا دزیکەر ما حێبەتی، لێ شێخی چ هەلویست ژ ئەوی وەرنەگرتن و هەولنەدا ئەوی ڕیسوا بکەت.

”

شێخێ ئامەدی ل سەر دەرسدان و بریڤەبرنا ماموستایێن مەزهەبێ حەنبەلی بەردەوام بوو، ژبلی ئەڤی کاری ئەوی گرنگی ب فێرکرنا شاگردێن نابینا و کورە ددا ب ڕێکا نڤیسینا (پیتێن بەرجەستە)“

■ داهێنانا نڤیسینا بەرجەستە ژبۆ کەسانێن نابینا:

هەروەك مە بەری نوکە گۆتی زەینەددینی هەر ژ زاروکینییا خوە بیناهییا چاڤان ژدەست دابوو، لێ د هەمبەردا هەستا (هەستکرنێ) ل دەڤ ئەوی زۆر یا بهێز بوو، لەوڕا ئەڤی ئەڤ بەهرەیە بکارهینا داکو ئاستەنگێن د ڕێکا کەسانێن نابینا و کورهدا ڕابکەت و ئێك ژ ئەوان ئاستەنگان نڤیسین و خواندن بوو. چونکە مرۆڤێن نابینا ب تنێ ب ڕێکا بهیستن و ب شێوەیێ زارەکی فێری زانینێ دبوون و چ شێواز ژبۆ زانینا کرداری بۆ ئەوان پەیدا نەببوو، لەوڕا ئێکەم جار هەولدا ڕێکەکێ بۆ خوە پەیدا بکەت داکو بشێت بنڤیسیت و بخوینیت و پاشی ئەوێ ڕێکێ ژبۆ هەڤالێن خوە یێن نابینا ژی بکار بهینیت.

ب ئەڤێ ڕێکێ ئامەدی دەست ب دانانا ئێکەمین شێوەیێ نڤیسینێ بۆ کەسانێن نابینا دانا، و شێوازێ ئەڤی ب ئەڤی ڕەنگی بوو، ئەوژی پارچەیەکا تەنگ ژ کاغەزێ وەردپێچا هەتاکو وەکو بالولکەکا نەرم لێهاتبا و ب ڕێکا ئەوێ بالولکێ دەست ب نەخشکرنا پیتێن (هیجائی) ل سەر کاغەزان دکر و ئەو پیت ب شێوەیێ بەرجەستە دیار دبوون، پاشی ئەوی ئەو پیتە ب ڕەخ ئێکڤە ڕیز دکرن داکو پەیڤا ب دلێ خوە ژێ دروست بکەت. ب ئەڤی ڕەنگی ئەوی ناڤێن پەرتووکان و نڤیسەرێن ئەوان بەهایێ کرینا ئەوان □ ئەگەر کڕیبان- ل سەر کاغەزەکێ دنڤیسان و ب ڕێکا چەسپێ ب بەرگێ پەرتووکێڤە دچەسپاند، و هەردەمێ هەوجەی پەرتووکەکێ ببا دەستێ خوە ل سەر بەرگێ پەرتووکێدا دبر و ئێکسەر ناڤێ پەرتووکێ و نڤیسەر و بهایێ کڕینا ئەوێ دزانی.

گەلەك ژ زانا و مێژوونڤیسان بەحسێ گرنگییا ئەڤی كارێ زانستی یێ ئامەدی كرییە، بۆ نموونە میخائیل عەوواد دبێژیت كو ئامەدی د ئەڤی بواریدا پێشەنگێ هەمی زانایانە، ئەوی بەری هەر زانایەكێ دی هزر د ئامادەكرنا شێوەیەكێ خواندن و نڤیسینێ ژبۆ نابینایان كرییە، و(عومەر فرۆخ) ل ئەوێ باوەرییێیە كو ئامەدی داهێنەرێ ڕێنڤیسا نابینایانە و ئەڤ جۆرە ڕێنڤیسە ل سەردەمێ نوكەدا ب (شێوەیێ برایل) دهێتە نیاسین. هەروەسا (حكمەت عەبدولعەزیز) دبێژیت كو داهێنەرێ ڕێنڤیسا تایبەت ب نابینا و كورەیانڤە زەینەددین عەلی كوڕێ ئەحمەدێ ئامەدییە.

■ شێوەیێ ئامەدی ئەوا ب شاشیڤە ب شێویێ برایل هاتییە نیاسین:

هەروەك مە بەحس كری ئامەدی ئێكەم كەسە كو هزر د چێكرنا ڕێنڤیسا بەرجەستەدا ژبۆ كەسانێن كورە كری و ئەڤە بەری سالا ٧١٢مش/١٣١٢ز بوو، لێ ئەڤ جۆرێ ڕێنڤیسێ ب شاشیڤە ب زانایێ فەرەنسی لویس برایل Louis Braille ڤە هاتییە گرێدان، ئەوێ ل سالا ١٨٣٩ شیایی ئەڤی شێوازی ل ئەوروپا دابهینیت، برایل ب خوە ژی وەكی ئامەدی نابینا بوو و دەمێ تەمەنێ ئەوی ٣ سال ڕۆناهییا چاڤان ژدەست دابوو.

زانایێ فەرەنسی لویس برایل

- لێ دەمێ ئەم ل دووڤ بچین و بەراوەردەیەكێ د ناڤبەر هەردوو زانایاندا بكەین دێ بینین كو گریدانا ئەڤێ داهێنانێ ب برایلیڤە شاشییەكا زانستی و مێژووییە، ئەوژی ژبەر:

- هەردوو زانایان (ئامەدی و برایل) وەك هەڤ بوون، ئانكو ب كورەیی ژدایك نەببوون بەلكو ل دەمێ زاروكینییێ ب ئەگەرەكێ بەڕانی كورە ببوون.

- ئەڤ خزمەتە، خزمەتا فێركرنا نابینایان ب ڕێكا پیتێن بەرجستە ژ لایێ ئامەدی پاشی برایلیڤە ژبۆ مرۆڤێن نابینا هاتییە پێشكێشكرن.

- ل دەڤ هەردوو زانایان خواندن پشتبەستنێ ل سەر هەستێ (هەستكرن) یان دەستكرنا پیت و پەیڤان دكەت، ژبەركو ئەڤ هەستە ل دەڤ مرۆڤێن نابینا زۆر یێ بهێزترە.

- هەردوو زانایان شێوەیێ پیتێن بەرجەستە ژبۆ داهێنانا خوە بكارهینایە داكو مرۆڤێن نابینا ب ڕێكا سەرێن تبلان هەست ب گوهۆڕینا شێویێ ئەوان بكەن.

- ئارمانجا هەردوو زانایان ئەو بوو كو مرۆڤێن كورە و نابینا ب ڕێكێن كرداری بچنە د ناڤ زانین و فێربوونێدا و ئێدی ب تنێ پشتبەستنێ ل سەر بهیستن و ڕێكێن زارەكی نەكەن.

- دەمێ گەهشتن بۆ داهێنانێ بڕیارێ ددەت كا كی داهینەرێ ڕاستەقینەییێ ئەڤێ داهێنانێیە، ئانكو پێدڤییە ئەڤ داهێنانە ل سەر ناڤێ ئەوی كەسی بهێتە تووماركرن ئەوێ بۆ ئێكەمین جار بكارهینای.

د ئەڤـان خالانـدا ديـار بوو كـو داهێنانا ئامەدى هەمـان ئەو داهێنانەيـە ئەوا برايلى چێكـرى، لێ ئامەدى ٦٢٦ سالان بەرى ئەوى ئەڤ كارە كربيە، ئامەدى بەرى سالا ٧١٢مـش/١٣١٢ز داهێنانا خوە دروسـت كربـوو لێ برايلى ل سـالا ١٨٣٩ دەسـت ب دروسـتكرنا شـێوەيێ نڤيسينا برايلـى كربوو. زەينەددين ل سـالا ١٣١٢ز مربيە لێ برايل ل سـەدەيێ نوزدێ و ب دروستى ل سالا ١٨٥٢ مربيە.

لـەورا ب بۆچوونـا زانسـتى و خواندنێـن ڕژد ديار دبيت كو ئامەدى خودانێ داهێنانا ڕێنڤيسـا بەرجسـتەيە نەكـو برايل، لەورا يا دروسـتتر و زانسـتيتر ئـەوە كو ئەڤ شـێوەيە ب (شـێوەيێ ئامەدى) بهێتە نياسـين.

ڤەكۆلينێـن كـوور و ڕژد ل سـەر ديرۆكا كـوردان و شارسـتانييا ئەوان يا كەڤنار تايبەت د بياڤێ هزرا زانستيدا دێ بـۆ مـە ديار كـەت كو زانايێـن كـورد د زۆر ژ لايەنێن زانسـتيدا بالا دەست بوون، نەخاسـمە د بوارێن زانستێن بيـركارى و كيميا و فيزيـا و نوژدارى و دەرمانسـازييێدا و ئـەو ڤەكۆلينێـن ڕژد دێ بنـە ئەگـەر كو گەلـەك ژ ئەوان داهێنانێـن بـۆ زانايێـن ڕۆژئاڤـا هاتينە گرێدان، شـاش دەركەڤـن و ڕاسـتى ديار ببيت كو ئەو داهێنـان و بيردوزە يێـن زانايێـن كـوردن نەكو يێن هنـدەك زانايێـن دى ل ڕۆژئاڤـاى نـە، هەروەسـا دێ شـوينتبلێن زانايێـن كورد د شارسـتانييا ئيسـلاميدا ب گشـتى و هـزرا زانسـتييا سـەردەمدا ب شێـوەيەكێ ڕۆنتر ئاشكـرا بـن.

”زەينەددينـى هـەر ژ زارۆكينييـا خـوە بيناهييـا چاڤـان ژدەسـت دابـوو، لێ د هەمبەردا هەسـتا (هەسـتكرنێ) ل دەڤ ئـەوى زۆر يـا بهێـز بوو، لـەوڕا ئەڤى ئـەڤ بەهرەيە بكارهينا داكو ئاسـتەنگێن د ڕێكا كەسـانێن نابينا و كورهدا ڕابكەت و ئێك ژ ئەوان ئاسـتەنگان نڤيسين و خواندن بوو“

- ژێدەر:

١. تاريخ الحكماء، القفطى
٢. الدرر الكامنه، العسقلانى
٣. صورة الارض، ابن حوقل
٤. طبقات الشافعية، أسنوى
٥. معجم البلدان، ياقوت الحموى
٦. نكت الهميان، الصفدى
٧. هدية العارفين، البغدادى
٨. الوافى بالوفيات، الصفدى
٩. تاريخ علم الرياضيات، خضير عباس المنشداوى
١٠. ثاريخ علماء المستنصرية، ناجى معروف
١١. تاريخ العلوم الطبيعية، محمد عبداللطيف مطلب
١٢. تاريخ العلوم عند العرب، عمر فروخ
١٣. اسهامات الكرد فى الحضارة الاسلامية، قادر محمد حسن
١٤. بغداد فى العصر العباسى، ميخائيل عواد
١٥. خلاصة تاريخ الكرد و كردستان، محمد امين زكى
١٦. دراسات فى تاريخ العلوم عند العرب، حكمت نجيب عبدالرحمن
١٧. الدولة الدوستكية فى كردستان الوسطى، عبدالرقيب يوسف
١٨. صور مشرقة من حضارة بغداد فى العصر العباسى، ميخائيل عواد
١٩. الكرد فى أقليم الجزيرة و شــهرزور فى صدر الاســلام، فائزة عزت
٢٠. معجم المؤلفين، عمر رضا كحالة
٢١. المدينة الكردية، فرهاد حاجى عبوش
٢٢. موسوعة عباقرة الاسلام، فرشوخ.